

«Rachel» die kaart goed weggestopt. De politie, die haar vragen stelde over het tijdsgebruik van haar vriend, vond niets.

Als gevolg van dit bezoek besloot Gunzig dat het tijd was om te vertrekken. Hij vroeg en kreeg toelating van de partij. «Rachel» kreeg die toestemming echter niet. De partij meende dat niet iedereen kon vertrekken, dat er voor haar, anders dan voor Jacques, geen dwingende redenen bestonden en dat ze haar politieke taak in de joodse MOI-jeugd in Brussel moest verderzetten. Voor «Rachel» was het de tweede weigering. In juli 1936, toen ze met de Olympiadedelegatie in Barcelona verbleef, hadden de PCE-MOI verantwoordelijken haar naar België teruggestuurd. Deze keer wou ze van geen wijken weten en samen met haar vriend nam ze de trein naar Parijs. Ze zou er Joseph Leemans, die naar het verzamelcentrum van de Brigaden was afgevaardigd door de KPB, trachten te overtuigen haar naar Spanje te laten vertrekken⁶⁶. Leemans stemde na aandringen van Gunzig in, op voorwaarde dat ook André Marty, de chef van de Internationale Brigaden in Albacete, akkoord kon gaan. Dat verliep uiteindelijk vlotter dan «Rachel» had verwacht, aangezien een apotheker in de kazerne van de Brigaden wel nuttig werk kon verrichten. Luitenant Rachel werd er uiteindelijk hoofd van de centrale farmacie.

«Met de tien mensen die in haar laboratorium werken heeft ze nu een kibboets in het klein uitgebouwd», schreef Dov Lieberman een jaar later in een portret van Rachel voor *Di Naie Presse*⁶⁷. Met die «kleine kibboets» maakte Lieberman uiteraard allusie op haar *Hashomer Hatsair*-verleden. Zijn bedoeling met dit portret was Rachel tot voorbeeld te stellen voor de socialistisch-zionistische pioniers. Zij was eerst «met haar mooie utopische commune-idealen ver weg gebleven van de brede massa en de arbeidersbeweging», maar kwam later tot het inzicht dat het «niet door 'het geluk' van enkelen in de kibboetsen was dat de problemen van de joodse massa zouden worden opgelost». In plaats van «kommunistish far zikh aley» (communistisch voor zich alleen), stond Rachels «kibboets» in Albacete nu ten dienste van de massa, benadrukte Lieberman.

Op 30 mei 1938 huwde Rachel met Jacques «Dolly» Gunzig in Mataro en een maand later werd hun zoon geboren. Zij gaven hem symbolisch de naam Aragon-Edgar mee. Gunzig, die na zijn aankomst in Spanje enkele maanden op de postcensuurdienst van de Generale Staf werkte, had ondertussen reeds de officiersschool van Pozorrubio beëindigd en was aan het front ingezet. Hij werd kapitein in het Bataljon Masaryk en bleef net als Rachel tot het bittere einde – februari 1939 – in Spanje. Na een oponthoud

66 Joseph Leemans (Verviers, 31.1.1901 – Verviers 1976), lid van het Politiek Bureau, was vertegenwoordiger van de KPB bij de Generale Staf van de Internationale Brigaden van oktober 1936 tot april 1937. Hij reisde hiervoor heen en weer tussen Albacete en Parijs. Later werd hij achtereenvolgens vervangen door de Brusselaar Raymond Dispy en de Antwerpenaar René Dillen. – *RTSCHIDNI-Moskou, Fonds 545, Microfilm, Generale Staf Albacete*, 8.53.

67 *Di Naie Presse*, 18.11.1937, p. 3. – *Rachel, gevezene firem fun Hashomer, eine fun die heldishste kernferns*, Doverman.

in Franse concentratiekampen konden beiden, dank zij de tussenkomst van de Belgische zaakgelastigde Walter Loridan, in mei 1939 naar België terugkeren ⁶⁸.

De twee zonen – en één dochter – van het communisme die wij in dit hoofdstuk hebben geportretteerd, hadden een gemeenschappelijke politieke «zuigfles»: de *Hashomer-Hatsair*. De vierde figuur die wij in dit kader willen belichten sluit daarbij aan. Hij behoorde echter niet meer tot de «beste», maar eerder tot de «afvallige» zonen van het communisme. Isidoor «Sabor» Springer was in maart 1934 uit de Communistische Jeugd gestapt (hij was toen lid van het Centraal Comité) omdat hij het niet eens was met de partijlijn inzake de bestrijding van het fascisme ⁶⁹. Springer had zich verder met de linkse studentenvereniging «Liga-Universiteit Gent» bezig gehouden en later met de Rode Studentenbond. In de zomer van 1936 studeerde hij af aan de RUG als scheikundig ingenieur en wellicht veranderde ook toen, met het 7de Kominterncongres, opnieuw zijn houding t.o.v. Moskou en de communisten. De zelfbewuste vlaamsgezinde intellectueel die Springer was, vocht in die periode waarschijnlijk een tweestrijd uit met zichzelf: kon hij de partij opnieuw vervoegen? Het is niet duidelijk of hij daartoe tussen eind 1936 en november 1937 een poging heeft ondernomen. Vast staat dat hij die laatste maand niet via de KP-kanalen naar Spanje reisde, maar geholpen werd door de socialisten Isabelle Blume en Edward Anseele.

Springer, die de Belgische nationaliteit bezat, had tussen september 1936 en oktober 1937 zijn militaire dienst gedaan bij het 8ste Artillerieregiment in Mechelen, waar hij trouwens ook de school voor reserveofficieren volgde, en werd als gevolg daarvan artillerie-instructeur in de basis van Albacete. Op 16 januari 1938 werd hij als luitenant naar de 3de Artilleriegroep aan het Zuidelijk front (Valencia) gestuurd.

In november 1938 vroeg «Sabor» het lidmaatschap van de Spaanse Communistische Partij (PCE) aan. In de rand van de biografie die Springer bij zijn aanvraag voegde noteerde de secretaris van de PCE: «De Belgische partij staat erop in dit geval zelf te beslissen». Springers dissidentie van 1934 bleef hem tot in Spanje achtervolgen, zoals trouwens blijkt uit het rapport dat de politiek commissaris van de 3de Artilleriegroep over hem opstelde. Springer was een erg bekwaam en actief officier, maar op politiek vlak had hij zich dikwijls tegen de politiek commissarissen van zijn groep gekeerd. Nochtans had de rapporteur de indruk dat Springer – die «alle karakteristieken vertoonde van een kleinburgerlijk intellectueel» – er alles aan deed om opnieuw lid te worden van de partij ⁷⁰. Onder «diversen» noteerde de politiek

68 AMBZ, Spanje-Burgeroorlog, nr. 11.170. *Brief van Jacques Gunzig aan Walter Loridan*, Saint Cyprien, 18.3.1939. – Stadsarchief Antwerpen, *Dossiers Dienst Vreemdelingen*, 261.511.

69 *Autobiografie van Isidoor Springer bij zijn aanvraag tot lidmaatschap van de PCE*, 3.11.1938. – RTSCHIDNI-Moskou, Fonds 545, Microfilm, Generale Staf Albacete, 10.46.

70 *Averiguaciones sobre los cuadros. Apreciación sobre el camarada Springer Sabor*. Comisariado de Guerra de las Brigadas Internacionales, Barcelona, 24.11.1938 (handtekening onleesbaar). – RTSCHIDNI-Moskou, Fonds 545, Microfilm, Generale Staf Albacete, 10.46.

commissaris van de 3de Artilleriegroep: «Werd uit de Belgische partij gesloten wegens trotskistische tendensen. Hier heeft hij al het mogelijke gedaan om een partijboekje te krijgen; hij beweert dat al die beschuldigingen vals zijn». Deze documenten, die ons een kijk bieden op het reële functioneren van het communistisch apparaat, geven ons evenwel geen uitsluitsel over het al dan niet aanvaarden van het partijlidmaatschap van «Sabor».

Wanneer hij precies naar België terugkeerde kon ik evenmin achterhalen, maar wellicht was dat in de weken volgend op de demobilisatie van de Brigaden, eind november 1938. Zijn naam dook voor het eerst opnieuw op wanneer hij samen met Joseph Leemans, Paul Nothomb, Jean Bastien, Victor Thonet, Jean Schalbroeck en Raoul Baligand, in naam van de Belgische Vriendenkring van Oud-Spanjestrijders, op 17 februari 1939 een huldebetoon aan André Marty onderschreef⁷¹. Bij het stichtingscongres van de Vlaamse Afdeling van die Vriendenkring – 4 en 5 februari 1939 in Antwerpen – lijkt Isidoor Springer nog geen rol van betekenis te hebben gespeeld⁷². Uit een mededeling van de partijkrant *Het Vlaamsche Volk* blijkt evenwel dat hij in maart 1939 reeds tot voorzitter van die organisatie was gepromoveerd⁷³. Wij kunnen hieruit met een zekere waarschijnlijkheid besluiten dat zijn situatie t.a.v. de KPB toen was geregulariseerd geworden. Enkele maanden, hoogstens iets meer dan een jaar later, engageerde «Sabor» zich in een ander avontuur. Hij werd de rechterhand van Leopold Trepper en organisator in Vlaanderen van het Sovjet-inlichtingennet, dat de geschiedenis inging onder de *Abwehr*-betiteling *Rote Kapelle*.

Springer kreeg in de *Rote Kapelle* het gezelschap van een andere oud-Interbrigadist, die net als hij zionist was geweest en als ingenieursstudent in Gent had gezeten: David «Kamy» Kamenomostsky. Davids familie – zijn vader was een rijke bankier – verbleef tot de revolutie in St. Petersburg⁷⁴. Zij vluchtte toen via het Verre Oosten naar Shangai en Japan. Later vestigde ze zich in Palestina, waar David en zijn oudere broer Ben-Josef het gymnasium van Hersliyya, een residentiële voorstad van Tel Aviv, bezochten. Midden de jaren twintig kwam Ben-Josef naar Gent en in 1928 kwam David hem vervoegen⁷⁵.

71 *Het Vlaamsche Volk*, 25.02.1939, p. 1. – Het voor die tijd typisch stuk apologetisch proza luidde als volgt: «Zij (de Vriendenkring van Oud-Spanjestrijders, nvda) groet u, oude revolutionaire strijder, held van de Zwarte Zee, gij die den weg van de vrijmaking van het volk van Frankrijk gewezen hebt (...). A. Marty, gij die de eerste in Spanje kwaamt en de laatste vertrokken zijt, (...) om in Spanje den vrede en de vrijheid te verdedigen, gij waart ons voorbeeld. (...)». Men moet dit stuk uiteraard zien op de achtergrond van de kritieken die in vele – ook linkse – kringen tegen het optreden van Marty in Spanje waren geuit. In rechtse kringen kreeg hij daardoor de bijnaam: «de slachter van Albacete».

72 *Het Vlaamsche Volk*, 28.1.1939, p. 3.

73 *Het Vlaamsche Volk*, 11.3.1939, p. 6.

74 Arno LUSTIGER, *op.cit.*, p. 371 e.v.

75 *Stad Gent - Dienst Vreemdelingen*, O.V. 133.564 en B.R. 1930.

Beiden schreven zich in aan de Polytechnische school ⁷⁶. Meer nog dan zulks voor zijn joodse medestudenten het geval was, bleek David een polyglot te zijn: hij beheerste het Russisch, Jiddisch, Hebreeuws, Arabisch, Frans, Engels en Spaans. De verhouding met zijn broer was in Gent, althans in het begin, niet erg goed. Op de achtergrond van deze twist stonden politieke meningsverschillen. David hield vast aan zijn zionistische overtuiging, terwijl Ben-Josef een fervent verdediger was van de Sovjetunie en het communisme. Emmanuel Mailer, de latere MOI-leider, was getuige van een slaande ruzie tussen de twee broers. Onder invloed van de overheersende pro-communistische stroming in de *Yiddisher Studentenfareyn* in Gent evolueerde David na verloop van tijd in de richting van zijn broer.

In 1932 werd zijn naam middels een officieel attest van de Engelse autoriteiten in Palestina van Kamenomostsky in Kamy gewijzigd ⁷⁷. In 1935 verliet David Gent, wellicht voor Brussel of Parijs, waar zijn broer zich had gevestigd. In januari 1937 meldde David zich voor de Brigaden en werd stafofficier van generaal Vladimir Copic, de Joegoslavische commandant van de Lincolnbrigade. Midden 1938 kwam ook zijn broer naar Spanje en sneuvelde er enkele weken voor de Brigaden in oktober van het front werden teruggetrokken. David vocht tot begin 1939 door in Catalonië in de «Agrupaciòn-Torunczyk» en vestigde zich – na een «verplicht verblijf» in Saint-Cyprien – in Parijs. Hij meldde zich als vrijwilliger voor de Poolse Brigade in Frankrijk en streed tijdens de mei-veldtocht aan de Aisne. Terug in Parijs werd hij actief in het clandestien apparaat van de PCF. Daar werd hij door Trepper aangeworven voor zijn inlichtingendienst en terug naar

76 Archieven RUG, *Inschrijvingsregisters*.

77 Dit illustreert de grote moeilijkheden die ik ondervond bij de zoektocht naar de identiteit van personen die via getuigenissen of zelfs geschreven bronnen werdenesignaleerd. David Kamy werd geïdentificeerd door Leopold Trepper als een joodse oud-Interbrigadist die in de *Rote Kapelle* actief was en in Breendonk onder de naam Anton Danilow op 30 april 1943 werd terechtgesteld. De naam «Danilow» had Kamy zichzelf gegeven nadat hij door de Duitse politie was gefolterd. Hij had zich voorgesteld als een luitenant van het Rode Leger, die verder niets wist over de groep van Trepper. In feite exploreerde de *Abwehr* systematisch de oud-Interbrigadistenfilière en Kamy wou absoluut voorkomen dat men hem daarover aan de tand voelde. Over de joodse oud-Spanjestriddersfilière – en over de Gentse filière – wist hij namelijk veel te veel. Anders dan vele inlichtingsdiensten was de *Rote Kapelle* samengesteld uit sterk politiek gemotiveerde idealisten, die vaak ook op het persoonlijk vlak banden hadden. Uit gesprekken met Emmanuel Mailer bleek dat de David Kamy uit Treppers boek in Gent had gestudeerd. Hierin lag dus de mogelijkheid om zijn identiteit terug te vinden. Navraag bij het archief van RUG leverde evenwel niets op. Tijdens het systematisch nakijken van alle inschrijvingslijsten vanaf 1925 botste ik op de handgeschreven – nauwelijks leesbare – vermelding op de lijsten van het tweede jaar werktuigkundig ingenieur in 1932 dat student Kamenomostsky zijn naam in Kamy had veranderd. Het einde van de zoektocht bracht mij dus bij de inschrijving in 1928 van Kamenomostsky David, geboren in Warschau op 10 maart 1911. Met dat gegeven trok ik naar de archieven van de Dienst Vreemdelingen van de Stad Gent waar zijn – erg mager! – dossier berustte. Ondanks al dat zoeken kon ik over Davids broer Ben-Josef, die volgens twee getuigen ook aan de RUG studeerde, niets terugvinden. – Leopold TREPPER, *Le grand jeu*, Paris, 1975, p. 143, 146-149. – Interview met Emmanuel Mailer, Brussel, 30.9.1986. – Archieven RUG, *Inschrijvingsregisters*. – *Stad Gent Dienst Vreemdelingen*, O.V. 133.564.

België gestuurd, waar zijn oude studiekameraad Springer inmiddels bezig was een Vlaams net uit te bouwen.

Ook «Dolly» Gunzig kreeg een speciale partijopdracht in het begin van de bezetting: hij werd «commercieel directeur» van een joods confectiebedrijfje dat voor de financiering van het clandestien partijapparaat van de KPB moest instaan.

*

Ondanks het feit dat wij in deze levensverhalen mensen beschreven die in hun jeugd door de zionistische beweging waren gevormd, zijn wij in dit hoofdstuk haast ongemerkt dichterbij de Belgische partij, de Belgische communisten en de Belgische maatschappij in het algemeen. Dit tekent ongetwijfeld het profiel van de geïntegreerde joodse MOI-leider en het zegt ook veel over de graad van moderniteit die bij vele van deze jonge zionistische pioniers aanwezig was. Sommigen onder hen behoorden tot de tweede generatie migranten (uit Galicië: Akkerman en Springer). Anderen behoorden tot de eerste generatie, zoals Gunzig en Kamenomostsky. Emmanuel Mailer, de secretaris van de Centrale Sectie van de MOI, die zich in juni 1937 eveneens als vrijwilliger voor de Internationale Brigaden meldde, was geen oud-zionist. Wel was hij, net als Akkerman, Gunzig, Springer en Kamenomostsky, geboren in een burgerlijke, gefortuneerde familie. Net als Springer en Kamenomostsky was hij ingenieur en had hij in Gent gestudeerd. Emmanuel's vader was een rijke graanhandelaar uit de Russische graanschuur, de Oekraïne, die met de Oktoberrevolutie van 1917 al zijn bezittingen verloor, maar door Lenins Nieuwe Economische Politiek (NEP) in 1921 opnieuw een bedrijfje kon opstarten. Een jaar later hield vader Isaac Mailer het echter voor bekeken en vluchtte met zijn familie naar het Bulgaarse Varna waar zijn broer reeds woonde. Emmanuel was toen 15 jaar en beëindigde zijn middelbare studies in Bulgarije. In 1925 kwam hij als vluchteling voor het Sovjetbewind (wat ietwat ironisch klinkt in het licht van zijn latere evolutie) met een Nansen-paspoort naar Luik en daarna naar Gent om er te studeren. In 1926 werd Mailer lid van de IRH en toen hij in 1930 afstudeerde aan de RUG als werktuigkundig ingenieur trad hij toe tot de communistische partij. In Gent lagen zijn sociale contacten vooral onder de Russisch sprekende joodse studenten uit Litouwen en Bessarabië. Mailer, wiens familie model kon staan voor de assimilatie van een beperkt burgerlijk joods milieu in het tsaristisch Rusland, kende namelijk geen Jiddisch. In 1933 werd hij syndicaal verantwoordelijke in de Centrale Sectie van de MOE, in juni 1936 werd hij secretaris van de MOI. Toen hij in 1930 naar Brussel was getrokken om er werk te zoeken, brak de grote crisis uit en kon hij niet als ingenieur aan de slag. Hij werd toen «plakker» van regenmantels en ging later in de schoennijverheid werken.

Als verantwoordelijke voor de vreemdelingenwerking reisde Mailer vanaf het najaar van 1936 het land af om voordrachten te geven over de Volksfrontpolitiek en over Spanje. Hoe meer vrijwilligers er vertrokken – van de Italiaanse, Poolse, joodse of andere secties – hoe moeilijker Mailer voor zichzelf kon verantwoorden dat hij veilig in België bleef. Velen van

diegenen die hij had opgeroepen om naar Spanje te gaan waren gesneuveld en dat begon zwaarder en zwaarder op hem te wegen. Daarenboven was in april 1937 ook Emmanuels vriendin, Rajza Goldfinger, met wie hij al drie jaar samenleefde, als verpleegster naar Onteniente vertrokken. Nog langer in België blijven zou «politieke zelfmoord» zijn geweest⁷⁸. Daarom vroeg hij aan de partij om te mogen vertrekken. Mailer werd uitgenodigd op een vergadering van het Politiek Bureau waar Andor Bereï, de afgevaardigde van de Komintern, hem uitlegde dat hij gezien zijn functie in België moest blijven. Xavier Relecom, de toenmalige secretaris van de KPB, met wie Mailer erg goede contacten onderhield, sprong echter voor hem in de bres en er werd besloten dat Mailer zich in Parijs zou aanmelden. Julien Lahaut, die m.b.t. de Spanje-activiteiten de verbinding met de Franse hoofdstad onderhield, vroeg hem daar een vragenlijst in te vullen. De uitkomst was dat hij volgens Lahaut terug naar Brussel moest. Emmanuel Mailer ging zich toen individueel in het verzamelcentrum van de rue Mathurin Moreau inschrijven en vertrok op 20 juni 1937 naar Albacete. Hij kwam er in de artillerie-eenheid Skoda terecht en werd later artillerie-instructeur. Op 15 oktober 1938 huwde Mailer in Onteniente met Rajza «Janina» Goldfinger, die haar bacteriologiestudies aan de ULB had onderbroken om naar Spanje te gaan. Begin 1939 kwamen ze beiden in Frankrijk terecht van waaruit Razja, door bemiddeling van de socialistische senator Rolin, in februari naar België kon terugkeren. Ondertussen zat Emmanuel nog in Saint-Cyprien. Dank zij de inspanningen van zijn vrouw en opnieuw Rolin, kreeg Mailer een vrijgeleide voor België en begin mei 1939 was hij in Sint-Gillis terug. Minder dan een jaar later, bij het vertrek van Alexander Cohen naar de USA, werd hij opnieuw secretaris van de Centrale Sectie van de MOI. De Tweede Wereldoorlog stond voor de deur, en meer nog dan de Spaanse burgeroorlog zou die de joods-communistische familie op de proef stellen.

1.5. Een familieportret met vrouwen.

Met 21 zaten de joodse meisjes uit Antwerpen en Brussel op de trein naar Figueras. Toen ze de Franse grens overschreden, diepte Rachel Wacsman een rood onderkleed op uit haar valies, scheurde het in stukken en liet het als een vlag door de venster waaien⁷⁹. Het was de feestdag van de arbeiders, 1 mei 1937. De daaropvolgende dag reisde de groep verder naar Onteniente, een klein dorp in de buurt van Valencia, waar de meesten onder hen bijna twee jaar als verpleegster zouden werken. Het hospitaal van Onteniente was op initiatief van de Socialistische Arbeidersinternationale en het Internationaal Verbond van Vakverenigingen tot stand gekomen en daarin had de Belgische Werkliedenpartij (BWP) een eerste-plansrol gespeeld.

Op het congres van de Socialistische Arbeidersinternationale van maart 1937 in Londen was de beslissing genomen om een kliniek in Spanje te

78 Interview Emmanuel Mailer, Brussel, 30.9.1986.

79 Interview met Genia Gross, Antwerpen, 23.1.1986.

financieren⁸⁰. Om dit plan te realiseren was Jean Delvigne in februari naar Spanje gestuurd. Van de Republikeinse regering kreeg hij een oud Franciscaner klooster toegewezen. *Depuis que Camille (Huysmans, nvda) est venu, tout le monde ici est convaincu que l'hôpital est chose faite*, schreef Delvigne aan BWP-secretaris August De Block vanuit Valencia op 18 februari 1937⁸¹. Tussen februari en april zette Delvigne zich met hart en ziel in om het oude klooster te verbouwen, om geld bijeen te sprokkelen bij Walter Schevenels (Internationaal Verbond van Vakverenigingen) en August De Block, om bedden te kopen, geneesmiddelen en chirurgisch materiaal te laten overkomen⁸². Ook een aantal camions werden overgebracht, want het transportprobleem was nog het belangrijkste, noteerde Delvigne begin april. De eerste van die maand waren er trouwens al 400 gekwetsten aangevoerd in de kliniek die maar half was afgewerkt. Delvigne verheugde er zich bijgevolg over dat in april dr. Marteaux en professor Neumann van de ULB naar Spanje zouden komen. *Il faudrait que le matériel, les chirurgiens et, si possible, des infirmières, arrivent le plus tôt possible*, schreef hij op 14 maart⁸³. Het was in dit kader en via de bemiddeling van Albert Marteaux, de socialistische volksvertegenwoordiger die in 1939 naar de KPB overstapte, dat aan de joodse vrijwilligsters de kans werd geboden om hun politiek engagement in daden om te zetten. In april begeleidde Isabelle Blume, samen met Anseele, Buset en De Block, de camions met het materiaal naar Onteniente⁸⁴. In hun voetspoor kwam Albert Marteaux mee, die er een maand bleef, en de jonge Antoon Spinoy, die beheerder werd van de kliniek.

Feigla «Vera» Luftig schreef meer dan twee jaar later in een artikel voor *Het Vlaamsche Volk* hoe ze, nadat haar man Emiel Akkerman was gesneuveld, maar aan één ding meer dacht: «Toen is er voor mij één weg, één doel in het leven gebleken, en dat was: Spanje. Maar hoe kon ik er heen?»⁸⁵. Toen Emiel haar had gezegd dat hij van plan was zich als vrijwilliger voor de Internationale Brigaden te melden, had ze eerst erg negatief gereageerd: «Ik weende, ik had angst om hem en om mij; ik meende eerst dat het een onrecht was van mij om weg te gaan, mij alleen te laten. Hij merkte het en zegde: 'Heb ik het recht hier rustig te blijven zitten, van het leven te genieten terwijl er ginder duizenden vrouwen zoals jij, duizenden onschuldige kinderen, vermoord worden?' (...)'». Nadat Emiel en haar schoonbroer «Piet» gesneuveld waren, dacht «Vera» daar ook zo over. Ze zou hoe dan ook naar Spanje vertrekken, maar zoals we reeds in het verhaal van «Rachel» Eksztejn hebben gezien, zag men bij de partijleiding in België en bij de communistische verantwoordelijken in Spanje het nut van het sturen van vrouwelijke

80 Isabelle Blume. *Entretiens recueillis et présentés par José Gotovitch*, Brussel, Fondation Joseph Jacquemotte, 1976, p. 65.

81 Brief van Jean Delvigne aan August De Block, Valencia, 18 februari 1937, AMSAB, Fonds S.M. Het Licht, doos 29 – correspondentie Jean Delvigne, 1936-1939. – Camille Huysmans maakte in februari 1937 een reis door Spanje in het gezelschap van Isabelle Blume, Max Buset en Paul Finet.

82 Diverse brieven van Jean Delvigne aan August De Block vanuit Valencia en Onteniente, 4-10-18-24 maart en 1 en 5 april. – AMSAB, *ibidem*.

83 Brief van Jean Delvigne aan August De Block, Toulouse, 14 maart 1937.

84 Isabelle Blume..., *op.cit.*, p. 78-79.

85 *Het Vlaamsche Volk*, 8.4.1939, p. 3.

vrijwilligers niet in. Met de oprichting van het hospitaal in Onteniente werd dus de mogelijkheid geschapen die «Vera» met twee handen en zonder aarzelen greep. Maar ze was niet alleen. Twintig joodse vrouwen uit België volgden haar voorbeeld en onder die twintig ook de twee zusters van «Vera» Luftig, Golda en Rachel.

Mozes Luftig was voor de Eerste Wereldoorlog een welstellende textielhandelaar in Chrzanow, in West-Galicië. Chrzanow kan een typische *shtetl* genoemd worden en lag op nauwelijks 20 km van Oswiecim, het stadje dat na 1945 onder zijn Duits-Oostenrijkse naam Auschwitz de geschiedenis inging⁸⁶. Mozes was een orthodox gelovige chassid die zijn zeven kinderen een traditionele opvoeding wenste mee te geven. Chrzanow, waar tien- van de twaalfduizend inwoners joden waren, was haast nog even gesloten gebleven als het getto steeds was geweest. In 1903 werd zijn eerste dochter Golda geboren, en in 1905, 1908 (Rachel), 1909 (Vera) en 1910 volgden nog vier dochters. In 1914 en 1918 kwamen daar tenslotte twee zonen bij. De voertaal op school in het Oostenrijkse Chrzanow van voor 1914 was Duits, maar de kinderen leerden ook Pools en thuis werd er Jiddisch gesproken. Het strenge ouderlijk geloof woog zwaar op Rachel en haar zusters. Dagen brachten ze door in de plaatselijke bibliotheek, want lectuur vormde zowat de enige mogelijkheid om aan de beklemmende gesloten gemeenschap te ontsnappen. Het lezen bracht hen kennis bij en liet hen dromen over verre reizen en andere horizons.

Bij de Poolse machtsovername na de Eerste Wereldoorlog maakte Chrzanow kennis met het Pools antisemitisme. Een progrom zaaide paniek en vernieling en door angst gegrepen besloten de *chassidim* van het stadje collectief naar Palestina te emigreren. Vader Luftig werd uitgezonden om voor dit project in de Verenigde Staten geld bijeen te brengen. Die reis liep echter op een groot fiasco uit en op de terugweg, in juli 1926, bleef Mozes Luftig bij zijn zuster in Antwerpen hangen. Midden 1927 liet hij zijn oudste dochter Golda overkomen en in december 1927 de rest van de familie.

Het contact met de Vlaamse leefwereld versterkte nog het proces dat Rachel en haar zusters van de joodse traditie verwijderde. Reeds in Chrzanow waren Rachel en Vera lid van de links-zionistische *Poale Tsion*. Dat werd door hen als een veel grotere stap ervaren als deze die hen later in Antwerpen naar de communistische beweging bracht. Het aansluiten bij een arbeidersorganisatie, die de *Poale Tsion* was, beschouwden zij als de echte breuk met hun begoede en religieuze middenklassefamilie. Maar eens in België verloor de nationalistische dimensie aan betekenis – «wij werden meer *Poale* dan *Tsion*», vertelde Rachel Luftig mij – en radicaliseerden Rachel en haar twee zusters. Het marxisme trok hen aan en de *Kultur Fareyn* werd hun nieuwe thuis. Daar ontmoette Vera haar Emiel en in juli 1934 huwden ze. In de communistische «familie» ontmoette Golda Szmul «Solek» Berliner en Rachel maakte kennis met Elias «François» Goth. Net als Emiel Akkerman

86 Interview Rachel Luftig, Brussel, 29.5.1986 (ook voor het verdere verhaal).

trokken ze allebei in oktober 1936 naar Spanje. Hun vrouw en verloofdes volgden hen een half jaar later.

Hoe geëmanicipeerd ze zich ook voelden en gedroegen, de drie zusters werkten in traditionele joodse beroepen: Vera en Golda als kleermaakster, Rachel als diamantsnijdster voor een joodse patroon in de Pelikaanstraat die 8 mensen tewerkstelde. Nadat Emiel naar Spanje was vertrokken verdiende Vera nog wat bij als model aan de Antwerpse academie. Vooral Vera sprak, nadat har man was gesneuveld, steeds opnieuw met haar zusters over haar intentie om naar Spanje te gaan. Ook andere vrouwen van vrijwilligers dachten daaraan. Alleen zou Rachel nooit gegaan zijn, maar ze werd meegezogen in het collectief project van haar zusters en vriendinnen. Om de meisjes toch enigszins voor te bereiden – de meesten onder hen hadden zelfs nooit in hun leven een verband gelegd – werd een cursus ingericht. Mozes Kleinhaus, een diamanthandelaar met communistische sympathieën, stelde zijn huis ter beschikking en dr. Blank (een radioloog uit Keulen die voor de nazi's was gevlucht) bracht hen de eerste beginselen van de verpleegkunde bij. Ook kregen ze wat elementaire lessen Spaans. Genia Gross – de vrouw van «Maks» Stark – en «Gutka» Wajnsztejn uit Brussel gingen op bezoek bij Albert Marteaux en Isabelle Blume en daar werden afspraken gemaakt over het vertrek van de groep ⁸⁷. Een autobus zou hen ophalen in Brussel en vandaar zouden ze onder begeleiding over de Frans-Belgische grens worden gebracht.

Eind april 1937 verkocht Rachel Luftig haar fiets, gaf haar ontslag bij haar patroon, maar behield haar molen om diamant te snijden. Die gaf zij aan een vriendin in bewaring. Op 26 april nam de Antwerpse groep de trein naar Brussel en verzamelde er op het appartement van «Sabor» Springer. Springer onderhield zowel met Anseele als met Isabelle Blume contacten en hij kende ook zowat iedereen in het joods-communistisch milieu in Antwerpen. In het bijzonder kende hij Vera Luftig die hij later in de *Rote Kapelle* binnenloodste. Het is dus best mogelijk dat hij de schakel is geweest tussen het socialistisch initiatief en de communistisch gezinde joodse vrijwilligers. Dit zou ook de samenkomst op zijn appartement verklaren. Van daaruit begon in ieder geval de reis, eerst met de bus en daarna met de trein, over Parijs, Figueras, Barcelona en Valencia, naar Onteniente.

Voor Rachel, Vera en Golda begon het harde verpleegsterswerk, waarvan ze eigenlijk nog alles te leren hadden. «Toen het eerste transport gewonden kwam, is de omroeper met een tamtam door het dorp gegaan en heeft om hulp gevraagd. We hebben heel veel meisjes en vrouwen uit het dorp gehad die ons kwamen helpen. Nadat we het hospitaal hadden ingericht, hebben we de Belgische meisjes nog verder opgeleid» getuigde één van de zeven gediplomeerde Nederlandse verpleegsters die rond diezelfde tijd naar Onteniente waren gekomen ⁸⁸. In december 1937 schreef

87 Interview met Genia Gross, Antwerpen, 23.1.1986.

88 Els BLOK, *Uit de schaduw van de mannen. Vrouwenverzet 1930-1940*, Amsterdam, SARA, 1985, p. 243. – Zie ook: Hans DANKAART, Jaap-Jan FLINTERMAN, Frans GROOT, Rik VUURMANS, *De oorlog begon in Spanje. Nederlanders in de Spaanse burgeroorlog 1936-1939*, Amsterdam, Van Genep, 1986, p. 120 e.v.

Vera een brief naar de redactie van *Het Vlaamsche Volk* waarin ze haar woede beschreef omdat ze, met nachtdienst, lijdzaam had moeten toekijken hoe een jonge Spaanse boerenzoon zijn doodsstrijd verloor: «Sinds ik de klassenstrijd, de sociale en politieke kwesties begrepen heb, ben ik antifascist. Sinds de oorlog in Spanje woedt (...) heb ik nog meer het fascisme leeren bekampen. Ik weet ook dat een Italiaanse fascistische kogel mijn allerliefste echtgenoot van het leven beroofde. Reden genoeg om het fascisme te haten ! Maar praktisch gezien en gevoeld wat de fascistten doen, dit deed ik juist tijdens dien nachtdienst»⁸⁹.

In oktober 1937 kwam «Dov» Lieberman (leider van de Joodse Arbeiderssportclub JASK in Antwerpen) het hospitaal van Onteniente bezoeken en bracht hij verslag uit voor de *Naie Presse* over het werk van de joodse verpleegsters, waarvan hij de meesten zo goed kende uit Antwerpen⁹⁰. «De joodse arbeidersbeweging uit België mag trots zijn dat ze haar dochters heeft uitgestuurd», schreef hij ten behoeve van de communistische lezers van *De Nieuwe Pers*, «(...) de kameraden van onze volksorganisaties, aan Antwerpen verbonden met duizenden draden, houden niet op vragen af te vuren over hun partijcellen, over het syndicaat, over JASK, de *patronatn*, enz.». Het was zonder twijfel het politiek idealisme en de politieke strijd die deze vrouwelijke militanten – de meesten onder hen waren partijleden of sympathisanten – naar Spanje had gebracht. De politiek was dus ook in Onteniente permanent aanwezig. Zo werd er een communistische cel opgericht in de socialistische kliniek, maar vrij spel kreeg die niet. *Notre travail politique fut difficile à cause de la direction de l'hôpital*, getuigde Adèle Korn, één van de celleden, daarover in een autobiografie die ze voor de partij opstelde in 1945⁹¹. Zij was net als Genia Gross eerst in de *patronatn* actief geweest en in 1936 partijlid geworden.

Het engagement in Spanje had ook voor de thuisgebleven achterban een mobiliserende symboolfunctie. Die boodschap was evenwel anders voor de lezers van *De Nieuwe Pers* dan voor de lezers van *Di Yidishe Presse*, het «open» religieus-zionistisch blad van Antwerpen. In zijn verslag voor *Di Yidishe Presse*, dat in november 1937 verscheen, repte «Doverman» met geen woord meer over de partijcellen en de communistische massaorganisaties⁹². Wel hadden de joodse meisjes hem nu vragen gesteld over de medewerking van de Bund en de *Poale Tsion* aan het «Farayniktn» Joods Hulpcomité voor Spanje. Er werd m.a.w. politieke kritiek geleverd op de afwijzing door beide organisaties van de communistische eenheids- en volksfrontpolitiek. Deze boodschap was veeleer voor de gehele joodse bevolking van Antwerpen en Brussel bestemd.

89 *Het Vlaamsche Volk*, 25.12.1937, p. 3.

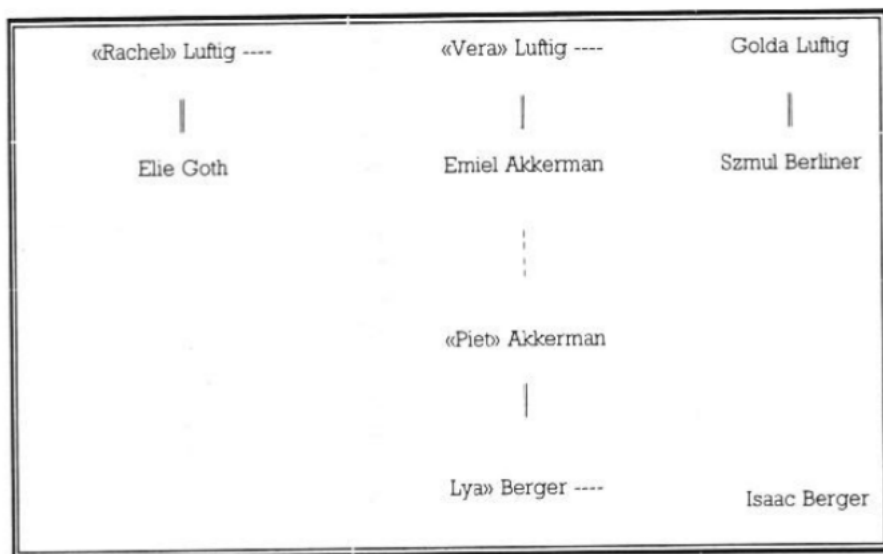
90 *Di Naie Presse*, 27.10.1937, p. 3. – 25 yidishe arbeterns fun Belgie arbetn als krankn-shvester in shpital fun Onteniente (Doverman).

91 Archieven KPB, Dossiers CPK, Autobiografie Adèle Korn, 1945.

92 *Di Yidishe Presse*, 12.11.1937, p. 4. – 25 yidishe krankn-shvester fun Antverp (Doverman).

«Zes onder hen hebben reeds hun mannen verloren aan het front van Guadalajara en Huesca. Het grootste deel van de andere hebben hun mannen op één of ander front in de Internationale Brigaden», schreef Lieberman in hetzelfde artikel. 12 van de 21 Onteniente-verpleegsters hadden inderdaad hun echtgenoot of vriend in Spanje. Dat was trouwens het geval voor 16 van de 27 joodse vrouwen uit België. Het is dus niet alleen omdat de drie Luftig-zusters als een rode draad doorheen dit hoofdstuk lopen, dat wij het de titel «een familieportret» hebben meegegeven. In de relatief kleine joodse gemeenschappen van Brussel en Antwerpen, waar niet iedereen iedereen kende, maar dan toch bijna, vormde de communistische familie een zeer hechte groep, die niet alleen door politieke maar ook door persoonlijke banden werd samengehouden. Vaak had het gemeenschappelijk politiek engagement hen samengebracht, hoewel dat zeker niet in alle gevallen zo was. Naast de 16 koppels die naar Spanje trokken (waarvan er velen niet gehuwd waren, maar daar komen wij nog op terug), waren er nog eens 5 joodse vrijwilligers die samenleefden met vrouwen die hun broers in Spanje hadden.

Deze politieke en personele unie kan wellicht niet beter gesymboliseerd worden dan door de onderstaande «stamboom» van Spanjevrijwilligers in de familie Luftig en door «Aragon» Gunzig (de zoon van Jacques en Ruchla Eksztejn, geboren in Albacete op 25 juni 1938) en «Madrid» Berliner (de zoon van Szmul en Golda Luftig, geboren op 3 augustus 1938 in Onteniente).

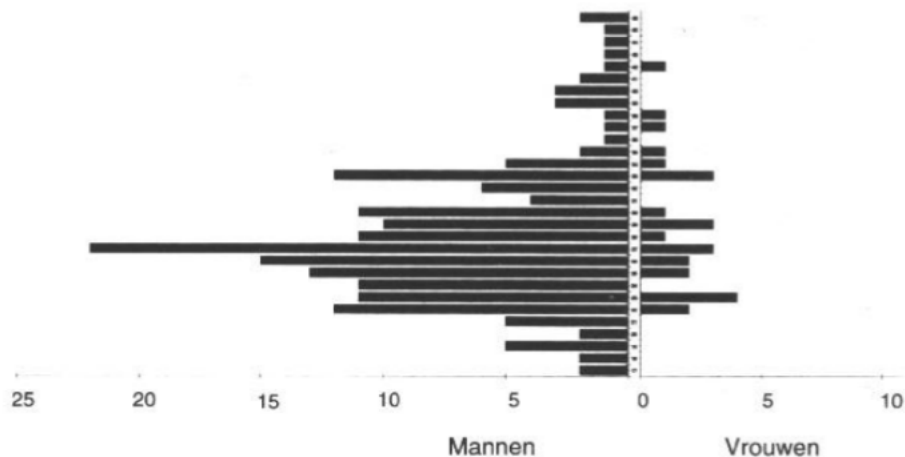

Relatie tussen de zusters Luftig en andere Spanjevrijwilligers
(= vriend of echtgenoot; ---- = broer of zuster).

Deze wel zeer bijzondere sociabiliteit, waarin zowel de joodse als de migratiefactor een rol speelde, vormt wellicht de belangrijkste verklaring voor de verbazingwekkende continuïteit in het politiek gedrag van deze groep mensen.

1.6. Een robotfoto

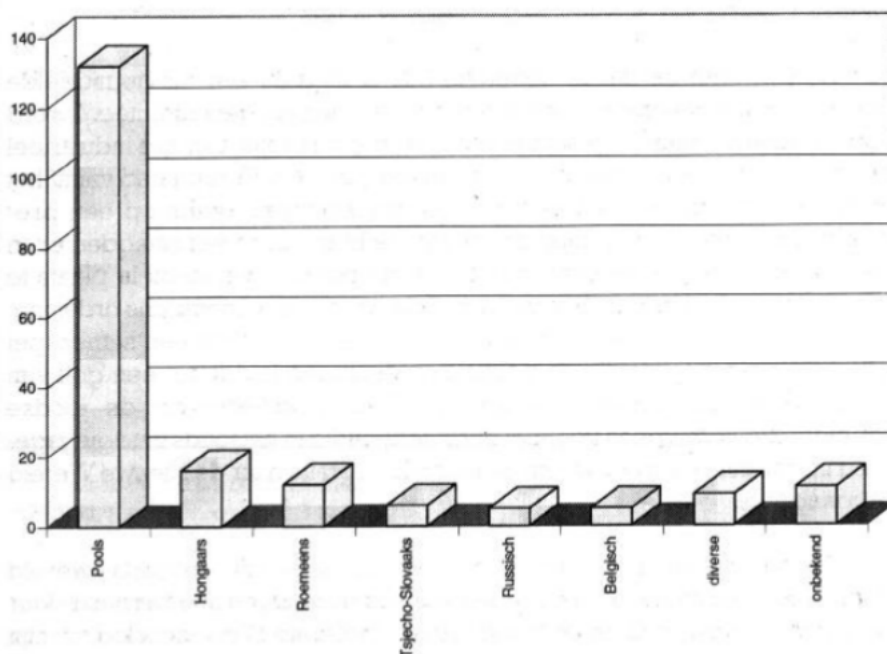
In totaal telde ik 196 joodse vrijwilligers die uit België vertrokken of er, zoals de eersteling Inzelsztajn, zo lang hadden gewoond dat ze tot de «familie» van de Belgische migratie kunnen gerekend worden. In 1936 waren de meesten onder hen tussen 22 en 30 jaar oud, met een duidelijke piek voor de 27-jarigen (cfr. *Grafiek 1: leeftijd van de joodse Spanjevrijwilligers in 1936*). Zij waren bijgevolg geboren tussen 1906 en 1914. Het duidelijk aflijnen van deze generatie is erg belangrijk. Het is namelijk precies deze generatie die, alle relativiteit in acht genomen, sterk werd aangetrokken door het communisme.

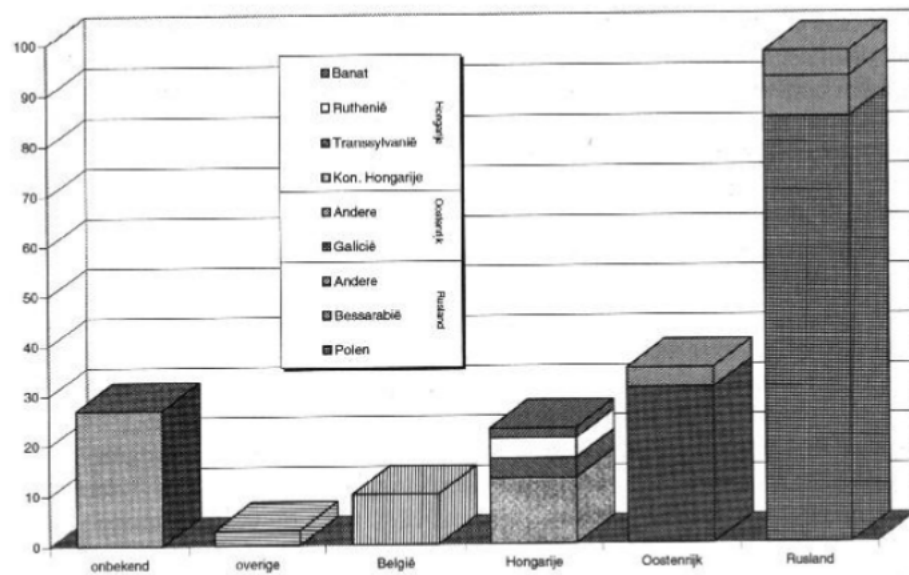
in Oost-Europa bracht voor de joden ook hoop op Verlichting en burgerlijke emancipatie. Tegelijkertijd werd deze periode gekenmerkt door economische instabiliteit en een antisemitisme dat parallel liep met een versterking van de diverse Oosteuropese nationalismen. De Eerste Wereldoorlog bracht voor sommige joden relatieve welvaart, maar voor de meesten grote miserie, wisselende bezettingen, deportaties en pogroms.

De hertekening van de Europese landkaart na 1918 heeft op de situatie van deze generatie joden eveneens een aanzienlijke invloed gehad. Voor diegenen die in Congres-Polen onder Tsaristisch bestuur waren geboren, was het onafhankelijk Polen de staatkundige consecratie van de Poolse nationale idee, waarin de joden tweederangsburgers werden. Ingrijpender nog was het voor de Oostenrijks-Galicische joden, die onder Pools bestuur kwamen, of de Hongaars-Transsylvaanse joden, die onder Roemeens bestuur kwamen. Voor hen werd de relatieve hoop op voortschrijdende integratie, gelijkberechtiging en emancipatie de kop ingedrukt. Ook de sociaal-economische situatie van de joden in Oost-Europa was er in de jaren twintig niet beter op geworden. In een samenspel van deze factoren lag de oorsprong van de sympathie voor de Oktoberrevolutie bij velen uit de generatie van de joodse Spanjevrijwilligers.

Om deze Oosteuropese context te stofferen, en mijn hypothese over de «relatieve» deprivatie en «blokkeringen» door de grensherschikkingen na de Eerste Wereldoorlog concreet uit te werken, bekijk ik nu in detail de nationaliteit en vooral de geboorteplaatsen van de Spanjevrijwilligers (cfr. *Grafiek 2: Nationaliteit en Grafiek 3: Geboorteplaatsen*).

Grafiek 2. Nationaliteit van de joodse Spanjevrijwilligers.

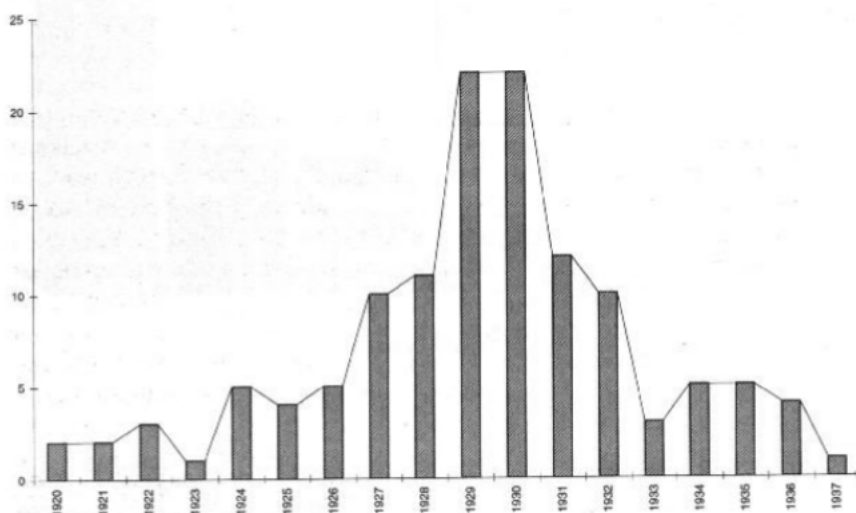

Grafiek 3. Geboorteplaatsen van de joodse Spanjevrijwilligers.

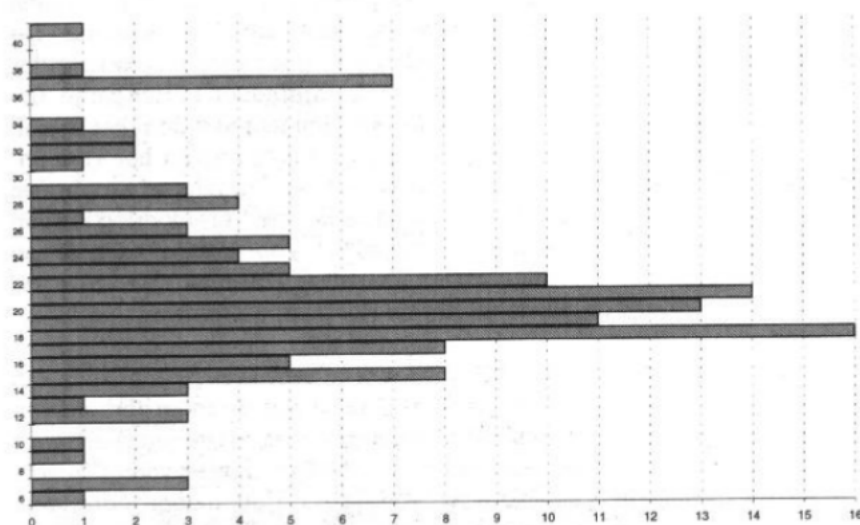
Voor 185 vrijwilligers kon ik de nationaliteit bepalen en liefst 71% van hen had de Poolse nationaliteit. Volgden dan kleine groepen met Hongaarse, Roemeense, Tsjechoslovaakse, Russische en Belgische nationaliteit. Merkkelijk anders ziet de situatie eruit wanneer ik de geboorteplaatsen van de vrijwilligers in kaart breng. Op 169 vrijwilligers waarvan de geboorteplaats gekend is, werd er slechts 50% in Polen geboren en 8% in andere delen van het verplicht joods vestigingsgebied van Tsaristisch Rusland. De Oostenrijks-Hongaarse dubbelmonarchie was nu goed voor 34%, waaronder 18% voor Galicië en 14% voor de diverse deelgebieden in Hongarije. 6% tenslotte was in België geboren. Van de 14% Hongaarse joden (het betreft hier uiteraard steeds de Spanjevrijwilligers), schoten er na het Trianon-verdrag nog goed 8% over. Eén enkele joodse vrijwilliger was in het Roemenië van voor 1914 geboren, maar na de Eerste Wereldoorlog kregen wel 6,5% onder hen de Roemeense nationaliteit. Voor twee-derden waren ze afkomstig uit het voorheen onder Tsaristisch bestuur ressorterende Bessarabië en voor één-derde uit het ex-Hongaarse Transsylvanië.

Het meest ingrijpend voor de joden was ongetwijfeld de annexatie van Oostenrijks Galicië door Polen (in West-Galicië was de meerderheid van de bevolking Pools, in Oost-Galicië, Oekraïens). Hoewel later en veel trager dan in andere deelgebieden van Oostenrijk, zoals Bohemen en vooral Wenen, waren de emancipatie-ideeën ook tot de Galicische joden doorgedrongen. Zo was de moedertaal van de meerderheid van de joodse Spanjevrijwilligers uit Galicië niet meer het Jiddisch, maar het Duits. Anderzijds bleef de orthodoxie in Galicië, waar de joodse bevolking naar verhouding meer dan in Congres-Polen in de *shtetls* woonde, nog bijzonder invloedrijk. 18% van de vrijwilligers waren in Galicië geboren en aangevuld met de in België geboren «Poolse» joden, waarvan de ouders eveneens bijna allen uit Galicië afkomstig waren, betekende dat, dat de *Galitsianer* zowat 30% van de

«Poolse» vrijwilligers uitmaakten. Dit zegt nog niet alles over de invloed van het Galicisch jodendom, want door de concentratie van de *Galitsianer* in Antwerpen vormden zij daar precies een zeer invloedrijke groep.

Grafiek 4. Jaar van immigratie in België van de joodse Spanjevrijwilligers.

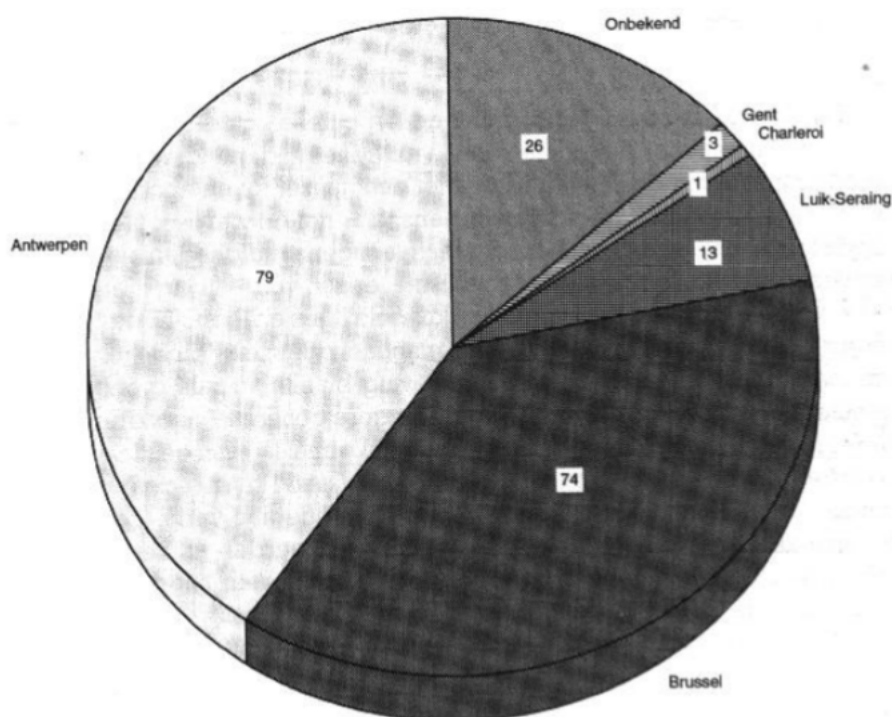

Grafiek 5. Leeftijd bij aankomst in België van de joodse Spanjevrijwilligers.

Wanneer kwamen de joodse vrijwilligers als migranten naar België en hoe oud waren ze toen (cfr. *Grafiek 4: Immigratie in België* en *Grafiek 5: Leeftijd bij aankomst in België*)? Van de 137 vrijwilligers waarvan wij het jaar van migratie kennen, kwamen er 63,5% tussen 1927 en 1932 naar België,

met piekjaren in 1929 en 1930. Beide jaren waren samen goed voor 32%. De meesten onder hen – 47% – waren toen tussen 18 en 22 jaar, m.a.w. zeer jonge volwassenen. Wanneer ik diegenen samentel die op jongere leeftijd naar België kwamen (minder dan 18 jaar, naar alle waarschijnlijkheid migratie in familieverband) met diegenen die in België geboren waren, dan bereikte ik toch nog 29%. Ook viel mij bij deze telling op dat onder de ouderen (meer dan 22 jaar) de beroepsrevolutionairen zaten. Hen zou ik eigenlijk politieke vluchtelingen moeten noemen die door hun politiek engagement ook economische migranten waren geworden.

Het combineren van deze gegevens, met de vorige over geboorteplaatsen en -data, laat mij toe te stellen dat de meeste van de joodse vrijwilligers gemiddeld tien jaar opgroeiden – tussen hun tiende en twintigste jaar – in de Oosteuropese situatie van na de Eerste Wereldoorlog. Hun ouders hadden bewuster dan zichzelf de dramatische jaren tussen 1914 en 1918 (voor sommigen tot 1920 en zelfs 1922) meegemaakt. Het lijkt er dus op dat de fundamentele twijfel aan de oude uitwegen (of toekomstprojecten) in de Oosteuropese context voor de joodse vrijwilligers een essentiële rol heeft gespeeld. Terugvallen op het traditionele getto met zijn religieuze waarden werd uitgesloten geacht. Maar ook het samenleven met de niet-joden in het nieuwe Oost-Europa zagen deze migranten blijkbaar niet meer zitten. Dat gold in het bijzonder voor de kwantitatief onbelangrijke, maar kwalitatief – voor de immigratie dan – des te belangrijker groep communistische beroepsrevolutionairen.

Grafiek 6. Woonplaatsen in België van de Spanjevrijwilligers.

Waar vestigden de joodse vrijwilligers zich eens ze naar België waren geëmigreerd (cfr. *Grafiek 6: Woonplaatsen*) ? 46,4% woonde in Antwerpen en 43,5% in Brussel. Luik-Seraing was goed voor 7,6%. Ik heb voor deze berekening wel de plaats gekozen waar de migrant het langst verbleef voor zijn vertrek naar Spanje, wat niet noodzakelijkerwijze overeenstemt met de woonplaats op het ogenblik van het vertrek. Wanneer ik enkel rekening houd met de vrijwilligers uit Antwerpen en Brussel (en ze dus samen gelijkstel aan 100%), kom ik op 51,6% voor de Scheldestad en 48,4% voor de hoofdstad. Wanneer ik hetzelfde doe voor de Poolse inwoners van beide steden in 1930, kom ik aan respectievelijk 54% en 45,9%⁹³. Deze cijfers benaderen elkaar sterk, en wanneer er rekening mee wordt gehouden dat de communistische invloed in Brussel relatief iets sterker was, kunnen zelfs de kleine verschuivingen verklaard worden.

De relatie tussen de geboorteplaats in het land van herkomst en de vestigingsplaats in de migratie (waar nieuwe migranten familie, vrienden of bekenden opzochten) is voor migranten van alle nationaliteiten een gegeven. M.b.t. de joodse vrijwilligers heb ik daarenboven de wel zeer bijzondere «sociabiliteit» beklemtoond. Daarom heb ik deze relatie voor de belangrijkste groep – de Poolse vrijwilligers – van dichterbij bekeken. Van 112 van de 132 vrijwilligers met Poolse nationaliteit kon ik de geboorteplaats localiseren. 48 onder hen woonden in Antwerpen, 49 in Brussel en 15 elders in België (hoofdzakelijk in Luik-Seraing). Opvallend daarbij is dat de helft van de Antwerpse «Polen» uit Galicië kwam en daarenboven meestal uit de traditionele joodse *shtetls*. Omgekeerd waren 44 van de 49 Brusselse Polen wel in Polen geboren en dan nog voor de helft in de twee grote en meest geïndustrialiseerde steden Warschau en Lodz.

Dit verschil is zo duidelijk, dat ik de hypothese zou durven naar voor schuiven dat het voor de gehele joodse migratie geldigheidswaarde heeft. De combinatie van de *shtetl*-traditie met een aanzet tot emancipatie in het ex-Oostenrijks Galicië, geeft mijns inziens voor het Antwerps jodendom de oorsprong aan van een aantal fundamentele tegenstrijdigheden: een sterke aanwezigheid van het politiek nationalisme, een in vergelijking met Brussel niet te veronachtzamen kern van orthodox-gelovigen en tenslotte, mede door de vrij talrijke aanwezigheid van Nederlandse joden, een duidelijk proces van integratie in de Antwerpse samenleving bij alle sociale groepen. De opvallende bloei van het zionisme bij de jongere generatie van na de Eerste Wereldoorlog in Galicië (waar trouwens de bakermat lag van de idealistische zionistische beweging bij uitstek, de *Hashomer Hatsair*) kan precies verklaard worden door de onmogelijkheid waarin deze generatie verkeerde om na de annexatie door Polen het integratieproces verder te zetten. Vaak behoorden deze jongeren tot middenklassenfamilies en hadden zij geen voeling met de joodse arbeidersbeweging die nog nauwelijks tot de kleinere steden in Galicië was doorgedrongen. In dit opzicht zette ook het politiek

93 Centrale Dienst voor de Statistiek. Algemene telling op 31.12.1930 (3de deel), Brussel, 1937, p. 87-88. – Cfr. ook Hoofdstuk 1.2.

nationalisme – het zionisme in al zijn tendensen – de modernisering van het Oosteuropes jodendom verder. Het is eveneens duidelijk dat deze Galicische specificiteit ook de communistische beweging in Antwerpen heeft beïnvloed, al was het maar omdat de meeste van haar leiders na 1935 overgelopen zionisten waren.

Omgekeerd werd het Brussels jodendom beïnvloed door het Pools jodendom van de grote steden, waar de arbeidersbeweging een veel grotere invloed had verworven. Het is geen toeval dat de kleine Bund-kern en de Borochof-aanhangers van de *Linke Poale Tsion*, die beiden steunden op arbeiders uit de artisanale sector, enkel in Brussel voet aan de grond kregen. Het is evenmin toeval dat precies in de hoofdstad in de jaren twintig en de eerste helft van de jaren dertig, de aversie bij de joodse communisten voor de «reformisten» van de Bund en voor de linkse zionisten het grootst was. Precies in de grote Poolse steden woedde deze concurrentieslag in alle hevigheid.

Hoe hadden de joodse Spanje-vrijwilligers zich economisch in de Belgische samenleving ingeschakeld (cfr. *Statistiek 1: Indeling naar beroepscategorieën*) ? Uit dit schema blijkt hoe aanzienlijk hun professionele profiel wel afweek van dat van de Belgische bevolking. De traditionele joodse beroepen zijn manifest aanwezig (de confectie, de huiden- en lederbewerking en de diamantnijverheid), tevens zijn er opvallend veel beroepen uit de tertiaire sector en vooral een oververtegenwoordiging van studenten en intellectuele beroepen.

Statistiek 1: Indeling naar beroepscategorieën (A = Antwerpen B = Brussel O = overige)	
1. <u>Confectie</u> * naaister, kleermaker, kleermaakster, confectiearbeider (thuiswerkende - atelierarbeid(st)ers zijn hier niet te onderscheiden * hoedenmaker * winkelbediende confectie	13 (A) + 11 (B) + 3 (O) 2 (B) 1 (A) <u>Totaal: 30</u>
2. <u>Huiden- en lederbewerking</u> * marokijnarbeider * pelsarbeider * schoenmaker	10 (B) 5 (B) + 1 (A) 2 (A) + 2 (B) <u>Totaal: 20</u>
3. <u>Intellectuele beroepen</u> * student (universitair en hoger niet- universitair) * ingenieur * geneesheer	7 (B) + 2 (O) 4 (B) + 1 (A) + 1 (O) 3 (B) <u>Totaal: 18</u>

4. <u>Bedienden en gelijkaardige beroepen</u> * verpleegster * bediende * drukker * apotheekhelpster * landmeter * handelsvertegenwoordiger	3 (B) + 2 (A) 4 (A) + 1 (B) 2 (B) 1 (A) 1 (O) 1 (A) + 1 (B) <u>Totaal: 17</u>
5. <u>Diamant- en precisienijverheid</u> * snijder * slijper * zager * goudsmid * horlogemaker	8 (A) 2 (A) 1 (A) 1 (B) 1 (B) <u>Totaal: 13</u>
6. <u>Metaalindustrie, mijnsector en andere industriële sectoren</u> * mijnwerker * metaalarbeider * pistoolschilder * fabriekwerker * mekanieker	4 (O) 2 (B) + 1 (A) 1 (B) 1 (A) + 1 (B) 1 (A) + 1 (B) <u>Totaal: 12</u>
7. <u>Bouwnijverheid en aanverwante</u> * elektriker * huisschilder * meubelmaker * behanger * timmerman * metselaarsknecht	3 (B) + 2 (A) 2 (B) 2 (A) 1 (A) 1 (A) 1 (O) <u>Totaal: 12</u>
8. <u>Voedingssector, hotelnijverheid en huisbedienden</u> * beenhouwersgast * melkuitvoerder * poelierwinkelnacht * kelner * dienstmeid	4 (A) + 1 (B) 1 (A) 1 (A) 3 (A) 1 (A) <u>Totaal: 11</u>
9. <u>Leurders en marskramers</u> * lompenkoopman * marskramer	2 (A) 1 (A) + 1 (B) <u>Totaal: 4</u>
10. <u>Andere</u> * haarkap(st)per * chauffeur * cinemaoperator Beroep onbekend: 52 op 196	3 (A) + 1 (B) 1 (O) 1 (B) <u>Totaal: 6</u>

Interessant zijn de verschillen tussen Antwerpen en Brussel. De confectie verdeelde zich in haast gelijke mate over de twee steden, maar de diamant

was Antwerps en de huden- en lederbewerking Brussels. In de voeding overheerste Antwerpen, wat wellicht toe te schrijven is aan het groter aantal koosjere beenhouwerijen en bakkerijen in de Metropool en bijgevolg ook aan het talrijker orthodox cliënteel dat er woonde.

Voor de andere beroepen is er min of meer een evenwicht en zijn de verschillen eigenlijk te klein om er enige betekenis aan te hechten. Een duidelijke trend is er enkel nog voor de mijnwerkers (zij woonden allen in Luik-Seraing) en voor de intellectuele beroepen. De afgestudeerden trokken zo goed als allen naar Brussel. Uit het schema hieronder (cfr. *Statistiek 2: Universitaire studies*) blijkt dat 24 joodse vrijwilligers voor korte of langere tijd een universiteit hadden bezocht, maar ook dat er slechts 10 waren afgestudeerd: 8 ingenieurs en 2 geneesheren.

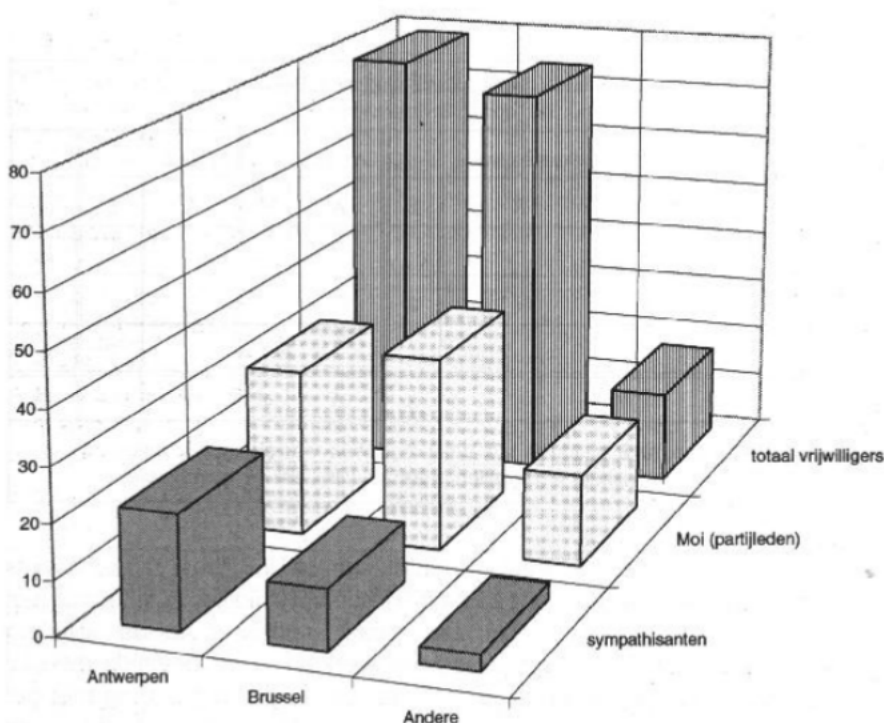
Statistiek 2: Universitaire studies in België voor de joodse Spanjevrijwilligers									
	Ingenieurs		Geneeskunde		Overige		Totaal		
	A	B	A	B	A	B	A	B	
RUG	5	1					5	1	6
ULB	1	1	1	2		8	2	11	13
ULg	1	1		1			1	2	3
Totaal	7	3	1	3	0	8	8	14	22
A = studies beëindigd, B = studies niet beëindigd voor vertrek naar Spanje (1 ingenieur en 1 geneesheer studeerden af aan universiteiten buiten België)									

Opvallend is het groot aantal studenten aan de ULB, waarvan er slechts 2 hun studies beëindigden voor ze naar Spanje vertrokken. In feite volgden vele van die studenten slechts een aantal cursussen in de afdeling pedagogiek, scheikunde of bacteriologie en werkten ze ook deeltijds, meestal in een typisch joods beroep zoals de confectie. Dit hangt samen met het feit dat vele immigranten onvoldoende financiële middelen hadden om jarenlang te studeren. Tijdens de jaren dertig bood de inschrijving als student tevens de mogelijkheid om de immigratiebeperkende maatregelen die tijdens de crisisperiode waren ingevoerd te omzeilen en een tijdelijke verblijfsvergunning te krijgen. Dit laatste krijgt nog meer gewicht wanneer ik de verhouding studies beëindigd/niet beëindigd aan de RUG bekijk. Daar lag die verhouding helemaal anders dan in Brussel. Naar Gent kwam de joodse student om te studeren, naar Brussel kwam hij om te immigreren. In Gent was er vooral een joodse studentengemeenschap, in Brussel was er een joodse migrantengemeenschap. Dat verklaart meteen ook waarom, eens afgestudeerd, de ingenieur van de RUG naar Brussel trok en hij maar zelden in het Gentse werk zocht.

In ieder geval hadden ook deze ULB-migranten/studenten hun middelbare studies in Oost-Europa beëindigd, wat een scholingsgraad veronderstelt die de modale Belg in die periode niet had bereikt. Ik kan wat de joodse

Spanjevrijwilligers betreft, met 12% «universitair», van een bijzonder hoog geschoolde groep spreken.

Uit de analyse van dit sociaal-economisch profiel komt naar voren hoezeer het nog een kopie was van de «joodse anomalie» uit Oost-Europa. Dit is des te belangrijker, omdat ik hier een communistisch «staal» van de joodse migratie onder de microscoop heb gelegd. De communisten wilden in hun politiek internationalisme en in hun integratiestreven, maar ook in hun privéleven, een model zijn van de nieuwe joodse mens die gebroken had met het Getto.

Grafiek 7. Verhouding tussen het aantal communistische partijleden en sympathisanten onder de joodse Spanjevrijwilligers.

Dat het hier om een communistisch «staal» gaat kan niet worden betwijfeld. Uit de hiernavolgende grafiek (cfr. *Grafiek 7: Communisten en sympathisanten t.o.v. totaal vrijwilligers*) blijkt dat van de 119 joodse vrijwilligers waarvan ik de politieke affiliatie voor het vertrek naar Spanje kon achterhalen, er 109 van dicht of nabij betrokken waren bij de communistische familie⁹⁴. Opnieuw vallen daarbij de verschillen tussen

⁹⁴ Het achterhalen van de politieke affiliatie was één van de minst zekere elementen in deze robotfoto. Ik kon die niet uit een administratieve bron halen, zoals de meeste andere gegevens. Voor de publieke figuren was dit geen probleem. Ook bij de geïnterviewden kon ik over henzelf en hun vrienden de nodige informatie krijgen. De archieven van de Generale Staf van de Brigaden uit het Moskouse IML, kon ik enkel voor de Belgische sectie

Antwerpen en Brussel op. In Brussel waren er naar verhouding meer partijleden, in Antwerpen meer sympathisanten. In Antwerpen cirkelden er tijdens de Volksfrontperiode meer sympathisanten rond de KP, die er als enige arbeidersorganisatie in de joodse straat actief was. Dat was in Brussel niet het geval. In Antwerpen was ook één op drie van de partijleden-vrijwilligers lid geweest van een zionistische vereniging – bijna steeds de *Hashomer Hatsair* – wat in Brussel evenmin het geval was. Andere politieke stromingen waren slechts marginaal vertegenwoordigd: drie behoorden tot de links-zionistische familie (twee van de *Linke Poale Tsion* en één van de *Poale Tsionistische* jeugdvereniging *Dror*), één was van de *Bund*, twee waren Trotskisten, drie behoorden tot de socialistische familie (waaronder twee leden van de SJW) en één tenslotte was anarchist.

Ook bij deze hoofdzakelijk uit communisten bestaande groep stelde ik een duidelijk joods beroepsprofiel vast. De vraag is of deze joodse migranten op beroepsvlak wel andere mogelijkheden hadden. Het lijkt mij dat die mogelijkheden net zo groot – of klein – waren als voor de andere (niet-joodse) immigranten en die werkten in het interbellum toch vooral in de zware nijverheid. Dat zij in meerderheid in een joods beroep en in een joods milieu werkten, heeft m.i. in de eerste plaats te maken met de fundamentele remming bij deze recente migranten om met dat eigen milieu te breken. Wanneer ik naga welke elasticiteit het traditioneel agrarisch Vlaanderen wel kon opbrengen om zich niet te laten desintegreren door de industrialisatie, hoeft deze joodse reactie helemaal niet te verbazen⁹⁵. De joden hadden geen grond waarin ze economisch en mentaal waren geworteld, maar ze hadden wel even traditionele professionele bezigheden die een essentieel bindend element vormden in hun groepssociabiliteit. Hoe modern zij zich ook op andere vlakken voordeden of gedroegen, in dat professioneel element zat de navelstreng verscholen die ook de joodse communisten bond aan het getto.

Toch kondigde bij deze communistische «kinderen van het getto» de nieuwe wereld zich middels diverse duidelijke tekenen aan. Het communistisch militantisme was daarin ongetwijfeld niet het minst belangrijke. Het was een uiting van de wil om al het oude in de geest te veranderen en het ging gepaard met een gevorderde secularisatie⁹⁶.

consulteren, en daarin vond ik slechts een klein aantal van de joodse vreemdelingen terug. Dat ik dus voor 77 van de 196 vrijwilligers geen politieke activiteit voor het vertrek terugvond, betekent m.a.w. nog niet met zekerheid dat zij ook allemaal politiek niet actief waren.

95 Cfr. het doctoraal proefschrift van Eric Vanhaute, *De dynamiek en de ontmanteling van de rurale inkomens- en overlevingsstructuur. De Antwerpse Kempen tussen 1750 en 1910. Een micro-studie*, RUG, 1989.

96 Ik heb slechts in een gevorderd stadium van deze studie de vraagstelling naar «mentale indicatoren» ingebouwd. Dit betekent bijv. dat slechts bij de laatste interviews systematisch vragen werden gesteld over een al dan niet religieus huwelijk, over het in ere houden van de Sabbatrust en de traditionele joodse feesten Yom Kippur en Roch Hachanah, over de religiositeit van de ouders, enz. De wel zeer partiële resultaten hiervan wijzen erop dat, hoewel de a-religiositeit duidelijk overheerst, er zeker gradaties moeten aangebracht worden.

Andere indicatoren van een mentale verandering vond ik in de persoonlijke sfeer. Het meest opvallend is het uitermate grote engagement van de vrouwen. 27 van de 196 joodse vrijwilligers waren vrouwen en dit is veel meer dan het totaal aantal vrouwen onder de 1.600 Belgische vrijwilligers. Zoals deze prosopografie reeds heeft uitgewezen, duidt dit op een hoog niveau van emancipatie. In hoeverre dit element specifiek is voor het communistisch milieu in de schoot van de joodse migratie, blijft een open vraag. De al even opvallende deelname van vrouwen aan de zionistische pioniersgroepen voor Palestina (en de cultuurschok die de vrouwelijke aanwezigheid veroorzaakte bij de Arabische plattelandsbevolking), is evenwel een indicatie van een meer omvattende culturele evolutie. De gemiddeld grotere aanwezigheid van vrouwen uit middenklassenfamilies, gekoppeld aan een hogere scholingsgraad onder de joodse migranten kan hierin een rol hebben gespeeld.

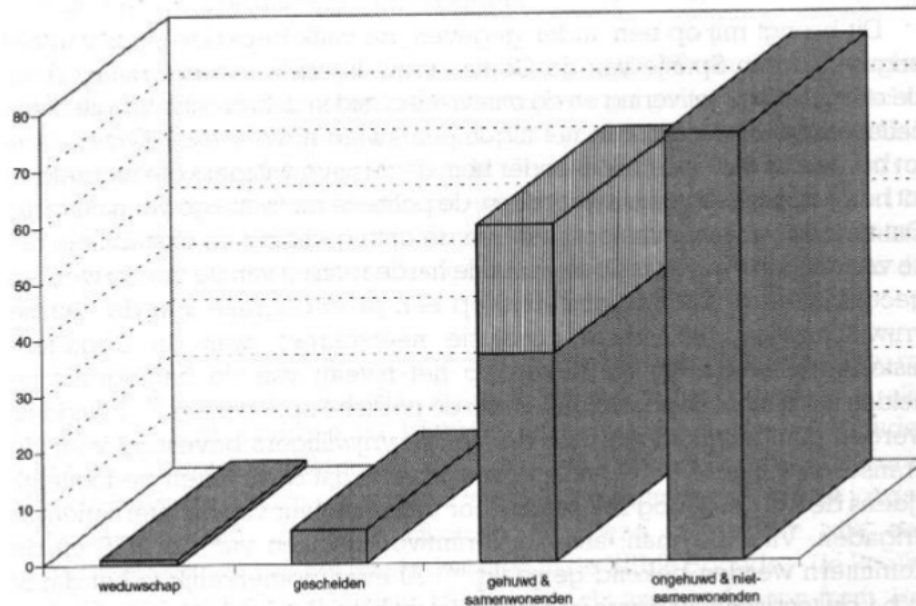
Voor 143 van de 196 vrijwilligers is de burgerlijke staat op het ogenblik van het vertrek naar Spanje gekend (cfr. Grafiek 8: Burgerlijke Staat van de vrijwilligers). Daaruit blijkt dat 69% niet en 26% wel gehuwd was, 4% was gescheiden. Deze gegevens gelden voor een leeftijdscategorie tussen 22 en 30 jaar, die wanneer ik ze vergelijk met de mannelijke joodse bevolking in Polen (categorie 25 tot 29 jaar) in 1931 toch opvallend minder gehuwden telde: 45,5% in Polen, 26% bij de vrijwilligers⁹⁷. De migrantenstatus heeft het huwelijksgedrag van de joodse vrijwilligers beïnvloed, maar daarin schuilt m.i. slechts in tweede instantie de verklaring voor dit fenomeen⁹⁸. Wanneer namelijk de ongehuwd samenwonenden – 16% – bij de gehuwden worden geteld, dan kom ik aan 42%, wat al veel dichterbij het Poolse cijfer van 45,5% gehuwden benaderd. In ieder geval ligt de verhouding alleenstaanden-koppels opnieuw binnen de normale grenzen.

Het aantal ongehuwd samenwonenden onder de Spanjevrijwilligers lag uitzonderlijk hoog en drukt de vooruitstrevende ideeën uit die in de joods-communistische familie hieromtrent werden gekoesterd. Toch is de praktische realisatie van deze ideeën m.i. ook beïnvloed door het afnemen van de sociale controle van de gemeenschap en de familie in de migratie. Deze joodse migratie was in belangrijke mate individueel en niet in familieverband gebeurd en betrof in meerderheid jonge volwassenen (47% van 18 tot 22 jaar). Deze omstandigheid heeft er ongetwijfeld toe bijgedragen dat deze

97 Shaul STAMPFER, *Marital Patterns in Interwar Poland*, in *The Jews of Poland. Between two World Wars*, Edit. by Yisrael Gutman, Ezra Mendelsohn, Jehuda Reinharz and Chone Shmeruk, Hannover en Londen, University Press of New England, 1989, p. 186.

98 Bij de telling van 1930 zag de burgerlijke staat van de vreemdelingen in de provincie Antwerpen (waar verhoudingsgewijs toch het meest joden woonden) er als volgt uit: 51,5% ongehuwd, 43,6% gehuwd, 4,3% weduwstaat, 0,6% gescheiden. Aangezien het hier alle vreemdelingen en alle leeftijdscategorieën samen betreft, kan er moeilijk met de joodse vrijwilligers vergeleken worden. Wel is het zo dat hieruit blijkt dat het aantal ongehuwden onder de vreemdelingen hoger lag dan onder de Belgische bevolking. – *Vreemdelingen naar burgerlijke staat in de provincie Antwerpen*. Ministerie van Economische Zaken, Centrale Dienst voor de Statistiek. Bevolking. Algemeene Telling op 31.12.1930, 3de deel, Brussel, 1937, p. 26.

groep het verwerpen van het huwelijk als een traditioneel en burgerlijk gebruik, ook in de praktijk kon omzetten.

Grafiek 8. Burgerlijke staat van de joodse Spanjevrijwilligers.

Wij kunnen uit deze robotfoto besluiten dat de joodse vrijwilligers jongeren waren – tussen hun 22ste en 30ste – en idealistische, zelfs radicale, aanhangers van de moderniteit en de integratie. Desalniettemin bleven zij, meer dan zij wellicht zelf beseften, geconditioneerd door hun Oosteuropese joodse afkomst.

2. NA SPANJE

2.1. Een Spaanse balans

In oktober 1938 richtte het *Aktie komitet fan antifashistishn front in Shpanie* een manifest tot de joodse bevolking van Brussel met een oproep voor steun aan de gewonde en invalide Spanjevrijwilligers die waren gerepatrieerd: (...) *tsendliker yidishe heldn habn virdik geopfert zeyere yunge lebns, uysfmdik troy dem mandat fun gantsn yidishn folk, kemfdik kegh fashizm un zeyn leiblekhn bruder, dem eklhaftn antisemitizm*⁹⁹. De prijs die de joodse vrijwilligers uit België hadden betaald lag inderdaad hoog: 38 van de 196 waren gesneuveld, en dit komt neer op bijna 20%. Voor de 68 Gentse vrijwilligers, die wij op dezelfde gedetailleerde manier onder de loupe namen, kwamen wij slechts tot 12%¹⁰⁰. Wellicht is dit verschil te verklaren

⁹⁹ «(...) tientallen joodse helden hebben waardig hun jonge leven geofferd; daarmee hebben ze trouw (onafgebroken) een opdracht uitgevoerd van het gehele joodse volk en de strijd aangeboden tegen het fascisme en zijn onafscheidelijke broer, het verwerpelijke antisemitisme». - *Di Naie Presse*, 14.10.1938, p. 3.

¹⁰⁰ Rudi VAN DOORSLAER, *Gentenaars in de Internationale Brigaden*, op.cit., p. 184.

door het feit dat de joodse vrijwilligers gemiddeld veel langer in Spanje hebben verbleven dan de Gentse.

Dit brengt mij op een ander gegeven: de vaak beperkte duur van het engagement in Spanje van de Gentse vrijwilligers was veroorzaakt door de onduidelijke motivering en de ontevredenheid in de frontsituatie, die soms zelfs leidde tot desertie. In het algemeen kwam ik voor de «Gentenaars» tot het besluit dat bij een deel onder hen, de crisisvrijwilligers die niet zelden tot het lumpenproletariaat behoorden, de politieke motivatie gewoon ontbrak. Dat was de voornaamste oorzaak van de ontmoediging en onstabieleit die ze vertoonden eens ze in Spanje met de harde realiteit van de oorlog werden geconfronteerd. Toen ik gesteund op een prosopografie van de Gentse vrijwilligers in 1980 deze conclusie neerschreef, was de Brigaden-historiografie nog blijven steken op het niveau van de hagiografische heldenliteratuur of de scheldtirades van de politieke opposenten¹⁰¹. Inmiddels werden mijn bevindingen voor de Gentse vrijwilligers bevestigd voor de Franse vrijwilligers¹⁰². Opvallend is trouwens dat deze feiten gedeeltelijk tijdens de burgeroorlog zelf reeds door de inspecteur van de Internationale Brigaden, Vital Gayman, aan de verantwoordelijken van de PCF en de Komintern werden bekend gemaakt¹⁰³. Al even opmerkelijk is het dat ik m.b.t. de joodse vrijwilligers uit België niet tot hetzelfde besluit ben gekomen.

Slechts voor één joodse vrijwilliger, «Lucien» Nuson Vaiser, een landmeter uit het Roemeense Tighina die in Luik woonde, vond ik een – trouwens dubieuze – vermelding van een desertie¹⁰⁴. Een vijftal anderen werden om onduidelijke redenen uit Spanje gewezen. Isaac Berger, de broer van «Piet» Akkermans vriendin Lya, wou niet naar het front en werd in een bedrijf tewerkgesteld. Jacques «Kuba» Bachrach, de oud MOE-leider van Brussel en Antwerpen, kreeg moeilijkheden met de politieke politie van de *Servicio de Investigación Militar* omdat hij contact zou hebben gehad met een vrouw

101 Ook de studie van Ward Adriaens over de Belgische vrijwilligers ontsnapte hier niet aan: cfr. Ward ADRIAENS, *Vrijwilligers voor de vrijheid. Belgische antifascisten in de Spaanse burgeroorlog*, Leuven, Kritak, 1978 en mijn kritiek hierop, in *Mededelingen*, nr. 9, maart 1979, NCWOII, Brussel, p. 38-40.

102 Carlos SERRANO, *L'Enjeu Espagnol. PCF et guerre d'Espagne*, Paris, Messidor/Éditions Sociales, 1987 (vooral p. 81 e.v.).

103 Cfr. Vital Gayman et les Brigades internationales, Présentation de Carlos Serrano, in *Cahiers d'Histoire de l'Institut de Recherches Marxistes*, n° 28, 1987, p. 107-137.

104 AMEZ, *Dossiers Espagne*, 15.679/1. – Vaiser werd wegens desertie op 24 november 1938 door de militaire rechtbank van Catalonië ter beschikking gesteld van de Belgische consul. Deze mededeling van de Rechtbank van Catalonië is vreemd, omdat op 24.11.1938 de Brigaden reeds gemobiliseerd waren en Vaiser werd gesignaleerd als Lucien Vaiser, geboren in Eupen op 26.2.1910 en van Belgische nationaliteit, terwijl hij in werkelijkheid Nuson Vaiser heette, geboren werd in Tighina op 26.2.1910 en de Roemeense nationaliteit bezat. Vaiser leidde tijdens de bezetting in Luik een groep Russische partizanen (krijgsgevangenen die in de Limburgse mijnen waren tewerkgesteld geweest en er waren ontsnapt) en werd in 1948 nog veroordeeld wegens wapensmokkel (zaak waar waarschijnlijk één of andere Sovjetinlichtingsdienst bij betrokken was). In deze context komt deze uitwijzing toch in een vreemd daglicht te staan en lijkt de hypothese gewettigd dat ze werd georchestreerd om Vaiser – die in 1934 wegens politieke activiteiten uit België was gewezen – toe te laten naar België terug te keren.

die later werd aangehouden als spionne voor de nationalistes¹⁰⁵. In ieder geval leveren deze gegevens niet hetzelfde portret op als datgene wat wij van de Gentse vrijwilligers samenstelden.

Nog een andere element bevestigt dit verschil: 29 van de 196 joodse vrijwilligers werden officieren (15%), terwijl dat het geval was voor slechts 5 van de 68 Gentse vrijwilligers (7%). Dat de scholingsgraad van de joodse vrijwilligers merkbaar hoger lag dan de Gentse heeft hierin wellicht een rol gespeeld. Minstens even belangrijk was evenwel het politiek profiel: 109 van de 196 joden stonden in min of meer nauwe relatie met de communistische beweging (56%), bij de Gentenaars was dat slechts voor 16 van de 68 het geval (24%).

Ook hebben de «Belgische» joden in Spanje een opmerkelijke rol gespeeld, wat van de Gentenaars en de Belgen in het algemeen – alle relativiteit in acht genomen (ca. 1.600 Belgen t.o.v. 196 joden) – veel minder kan gezegd worden. Niet alleen de figuur van de jonge «Piet» Akkerman zorgde daarvoor. Daarnaast waren 3 van de 6 commandanten van de joodse Botwin-compagnie uit België afkomstig¹⁰⁶. Deze compagnie, die een onderdeel vormde van het Palafoxbataljon in de XIIIde Brigade – de Poolse Dombrowski – was in december 1937 opgericht aan het Aragon-front. Het dagorder van de Brigade Dombrowski onderstreepte de talrijke aanwezigheid van de joodse vrijwilligers in de Brigaden en in de Dombrowski in het bijzonder. Om de vele joden die waren gesneuveld in de «strijd voor de vrijheid» en tegen de «doodsvijand van de mensheid, het fascisme» te eren, zou de 2de compagnie voortaan een joodse compagnie zijn met de naam Naftali Botwin¹⁰⁷. Deze oprichting kwam rijkelijk laat, alhoewel ook het Belgisch bataljon Brachet pas twee maanden eerder was ontstaan. Ook hier weer beantwoordde deze oprichting aan een politieke verzuchting van het thuisfront. De actie rond de strijd in Spanje, die zo vele joden naar de Internationale Brigaden had gebracht, vroeg om een specifieke erkenning¹⁰⁸. Andere «nationaliteiten» hadden hun eenheden vaker naar «nationale helden»

105 Ook dit verhaal is onduidelijk. Bachrach, die toen chef-arts was in Benicassim, werden ook «Trotskistische deviaties» toegeschreven. Dat hij op een bepaald ogenblik moeilijkheden heeft gehad met de partij en de politie werd ons door diverse getuigen bevestigd. Daarover zouden trouwens artikels verschenen zijn in *Di Naïe Presse* en in een Brussels studentenblad, die wij evenwel niet terugvonden. *Interviews met Genia Gross en Bolek Zygelman*, Antwerpen (23.1.1986) en Jeruzalem (5.6.1989).

106 In de internationale literatuur over Spanje treft men stevast de naam van «Piet» Akkerman (in alle mogelijke schrijfwijzen) aan. Akkerman kreeg, nog tijdens de burgeroorlog, ook een plaats op de ere-begraafplaats van de Brigaden in Fuencarral. In zekere zin groeide ook Pierre Brachet, die vroeg in Spanje gesneuveld was, oud ULB-student en redacteur van *Le Peuple*, tot een symbool uit, toen het Belgisch bataljon dat in oktober 1937 werd opgericht naar hem werd genoemd. Net zoals dat bij de oprichting van de Botwin-compagnie het geval was, had deze stichting van het Belgische bataljon (waarin trouwens slechts een kleine minderheid Belgen diende) een politieke symboolfunctie voor het thuisfront. Daarom werd ook de naam van de socialist Pierre Brachet gekozen. Hij verpersoonlijkte de antifascistische eenheidsgedachte die centraal stond in de communistische Volksfrontpolitiek.

107 *Tag-baef* van de Generale Staf van de 13de Brigade Dombrowski, dd. 12 december 1937, afgedrukt in *Di Naïe Presse*, 5.2.1938, p. 3.

108 Cijfers m.b.t. de joodse vrijwilligers vindt men in bijlage.